

פול וקסלר

כולנו (כמעט) היינו טורקים

על תפקיד הסורבית והשפות הסלאביות המזרחיות ביצירת היידיש (ועל העברית החדשה שמוצאה מהיידיש)

כדי להבהיר, אומר מתחילה: הספרות העברית באירופה (דקדוק אירופי ומלים שמיות-עבריות לרוב) אינה מופיעה ביבשת ההיא עד לאלף השני לספירה, כלומר עד המאה העשירית. עובדה זו מחזקת את האמונה שלי כי מקור היהודים האשכנזים, או היהודים של אירופה, איננו בצאצאי מהגרים מארץ-ישראל, כמו שטוען הסיפור המקובל. האשכנזים הם פאגאנים שהתגיירו במאות הקודמות לאלף השני, בלי שהיתה להם גישה לעברית ספרותית וליטורגית. המסורת העברית הכתובה השתרשה באירופה, מאוחר יותר, כנראה הודות ליהודים עיראקים שברחו מעיראק עם בוא האסלאם. מכל מקום, היידיש היא המקור לטקסטים העבריים שנוצרו באירופה, ואולם, יידיש זו אין מקורה בגרמנית, כמו שטוען המשכו של הסיפור המקובל, אלא מוצאה מהסורבית, שפה סלאבית מערבית, שדובריה הגיעו לגרמניה עד למאה השמינית. המודל הרווח לתיאור הולדת היידיש מקביל כמובן לתיאור בואם של היהודים: השפה, על פי התיאור הזה, התפתחה מדיאלקטים גרמניים במאות התשיעית והעשירית בידי יהודים ארץ-ישראלים שהגיעו לגרמניה דרך צרפת ואיטליה. על פי המשך אותו סיפור, במאה השלוש-עשרה החלו יהודים גרמנים – כבר דוברי יידיש – להגר מזרחה לארצות הסלאביות החד-לשוניות. כתוצאה מהשהות הארוכה בין הסלאבים, ספגה היידיש הרבה מאוד השפעות סלאביות. עד כאן התיאור המקובל. הוא אינו מבוסס על עובדות מוצקות. אני מבקש לפנות, כאמור, אל הסורבית כאל מקור של היידיש.

בניגוד לכל השפות הסלאביות, שדוברו בגרמניה ונעלמו עד למאה השמונה-עשרה, הסורבית עדיין קיימת בחבל לאוזיץ (Lausitz) בקרבת הגבול הצ'כי, ומדברים אותה כ-60,000 איש דו-לשוניים (שפתם האחרת היא גרמנית, כמובן). הסורבית היא אחד המקורות הסלאביים העיקריים ממנה

נוצרה היידיש, באופן שבו אתאר את התהליך בהמשך. עניין זה דורש להכיר במסכת רחבה יותר של עובדות כמו גם להודות בהעדר עובדות לבסיסו של ה"סיפור" הקיים ביחס למוצא היידיש, וגם ביחס למוצא היהודים האשכנזים, כאילו הגיעו מארץ ישראל לאירופה דרך איטליה, ונדדו עם העברית שלהם, קיבלו איזו גרמנית, הפכוה ליידיש, שחלקה עברית, הכתובה עברית, ואחר כך נדדו מזרחה ושילבו בה אלמנטים סלאביים, עד שחזרו ולמדו את העברית השמית העתיקה, עם בוא ההשכלה, הלאומיות והציונות. ובכן, העברית שלנו איננה העברית השמית העתיקה (כמו למשל העברית המקראית). העברית שלנו היא עברית שבקעה מתוך היידיש (תחביר, נעימה וכו'), ואני מבקש לטעון שהיידיש עצמה מקורה איננו בגרמנית, אלא בשפות סלאביות שהביאו עימם הסלאבים – אשר חלקם התגיירו – אל גרמניה עד המאה העשירית.

סביר מאוד גם להניח כי ה"מבוכה הגדולה" של בעלי התוספות, ותלמידיהם – אותו דור של פרשנים ורבנים משני צדי נהר הריין, מרש"י ואילך – כלומר הניסיון הקדחתני ליישב בין "מנהג" ל"הלכה", משקפת את המפגש של "היהודים החדשים" (בעלי ה"מנהג") עם ההלכה היהודית, כלומר התלמוד.¹

מכל מקום, רוב האשכנזים בני ימינו הינם צאצאים של גרים מכל רחבי אירופה, במיוחד של סורבים, של מזרח-סלאבים ושל שבטים טורקים כמו הכוזרים והאָרֶים. כל מי שמתוודע אל גלי ההתגיירות, אינו רואה פלא בעובדה שניציגי הכנסיה הקאתולית, בין המאה הרביעית למאה השלוש-עשרה, מספרד עד פולין, התמידו בדיבור על "סכנת היהדות", ועל "הצורך להימנע ממצע עם יהודים". ככלל, לפאגאנים ולנוצרים כאחד, היתה משיכה גדולה לדת היהודית, או מוטב לתרבות היהודית. מנגד, יש לזכור כי הסיפור המקובל על המקור הארצישראלי של יהודי אשכנז, כלומר סיפור בואם לאירופה כתוצאה מהגליה או הגירה המונית מארץ-ישראל, אינו נתמך בעובדות היסטוריות וארכיאולוגיות. עד המאה העשירית, בכל רחבי אירופה המערבית, זו שבה כביכול חיו יהודים מאז גלו מארץ ישראל, אין כמעט מציבות שעליהן אותיות עבריות.

כאן אני מתחיל את הדיון הבלשני: ב-1991 טענתי שהיידיש אינה שפה גרמאנית, אלא לשון סלאבית מערבית שאוצר המלים שלה עבר תהליך נרחב של שינוי מילוני (רה-לקסיפיקציה) לגרמנית עילית. רה-לקסיפיקציה היא תהליך המומחש במספר גדל והולך של שפות ברחבי העולם. תהליך זה מחייב

1 "מנהג" – כלומר כללים שיהודי אשכנז נהגו ונוהגים על פיהם, ואין להם זכר בהלכה התלמודית, לפעמים הם אף מנוגדים להלכה התלמודית (הדוגמה הנפוצה והמפורסמת ביותר היא האיסור על האשכנזים לאכול קטניות בפסח).

שמירה על הדקדוק המקורי ועל מערכת הצליל, יחד עם החלפה של מרבית אוצר המלים הילידי במלים הנלקחות משפה אחרת. אך מכל מקום, התיפקוד הסמנטי והמוכנים האקטואליים של המלים המושאלות נקבעים על פי שפת היסוד. דוגמאות מובהקות: צוענית; מדיה לנגואה באקוודור; סלאבית כנסייתית עתיקה, שהיתה במקורה יונית כנסייתית; לאטינית ימי-ביניימית, שמקורה בשפות אירופיות שונות, קדומות יותר. אם תרצו, היידיש עצמה בהפיכתה לעברית מודרנית (לא זו השמית העתיקה) היא דוגמה מובהקת לתהליך של רה-לקסיפיקציה.

אני מאמין שבארצות הסלאבו-גרמניות המערובות (שחלשו עד למאה השמינית על כמחצית שטחה של גרמניה היום, לרבות שטחים מדרום להאמבורג) בין המאות התשיעית עד השתים עשרה, "יהודים חדשים", שלא היו אלא בני אוכלוסיה סלאבית מקומית בעיקרה, אוכלוסיה שהמירה את דתה – החליפו באופן חלקי את שפתם הסורבית לגרמנית, כצורה של התנגדות ללחץ שהופעל עליהם לדבר גרמנית ולהתנצר, עקב הגירתם של דוברי גרמנית לאזורים הגרמנו-סלאביים, וכדי לרכוש תחליף לשוני שיתאים לזהותם הדתית החדשה.

יש דוגמאות רבות למנהגים "יהודים עתיקים" שאינם אלא מנהגים סלאביים, פאגאניים, אשר יהודי אשכנז הביאו עימם מן האזורים הסלאביים, בדרכם אל הדת היהודית החדשה בשבילם: למשל, שבירת הכוס בחתונה – מנהג פאגאני שקדם לנצרות אצל גרמנים ומערב-סלאבים (מנהג שלא התקיים, כמובן, עד הזמן האחרון אצל יהודי ספרד); או הנחת אבנים על מציבה בבתי הקברות (ולא פרחים), עוד מנהג פאגאני סלאבי קדום. כדי לקצר: אין ספק שיהודי אשכנז לא היגרו כיהודים מארץ-ישראל למרכז אירופה, אלא הגיעו לשם מאזורי הבלקן, אזורים סלאביים ואחרים ומקווקז, כלא-יהודים או כיהודים שאך זה המירו את דתם. חלק גדול ממחקרי היהדות עוסקים ב"שחר יהדות אשכנז", אבל באורח סימפטומטי עוצר המחקר בשאלת המקור. "היהודים העתיקים" המעטים, שהיו ברובם זכרים, ומקורם היה באוכלוסיית המיעוט האתני היהודי-ארצישראלי, הביאו בתחילה לקהילה נוסח של יהדות, יחד עם ידיעת עברית. ככל הנראה לא היתה להם סיבה ליצור שפה שאוצר מלותיה הוחלף, משום שזהותם לא היתה חדשה. מכל מקום, בהיותם מיעוט מובהק אף הם נעשו לבסוף דוברי יידיש.

מאחר שמשמעותה של הרה-לקסיפיקציה היא, שרק מלים גרמניות המתאימות לדרישות הסמנטיות והתחביריות של הסורבית היו יכולות להתקבל על הדוברים, חלק גדול מאוצר המלים הבסיסי בגרמנית נחסם לשימוש ביידיש (ראו הרחבה להלן). כלומר, הסימפטום הבולט הוא דווקא אי השימוש במלים

גרמניות, למרות המעבר לדיאלקט היידי. כתוצאה מהרצון להישאר נאמנים לדת היהודית (החדשה, יחסית לגבי הסלאווים הללו), ולא לציית לדרישה להתנצר, נוצר צורך להשתמש בעברית, כחלופה משנית לחלק מאוצר המלים הסלאבי המקורי, במקום המלים הגרמניות החסומות. בקצרה, היידיש היתה שפה "יהודית" שנוצרה בגרמניה בידי פאגאנים סלאבים (ואחרים) שהמירו זה מקרוב את דתם.

עם השנים התברר לי, שהמודל של לשון תשתית [סובסטראטום] סורבית יחידה שהצעתי ב-1991, אינו מספיק כדי להסביר את ראשית היידיש. להתפתחויות אחרות במזרח אירופה היתה השפעה ישירה על העניין. לדוגמה, צאצאים סלאבים רבים של היהודים הכוזרים (עתה כבר דוברי סלאבית) התיישבו, הן לפני התפרקות האימפריה הכוזרית במאה העשירית והן לאחריה, בנסיכות קייב-פולסיה (דרום בלרוס וצפון אוקראינה). כאשר יהודים סורבים הביאו לראשונה במאה השלוש-עשרה את היידיש לשטח הסלאבי המזרחי, עוד דיברו שם היהודים הילידים בשפה הקייב-פולסית, זו אימם המשותפת הקדומה של הדיאלקטים הצפון אוקראיני והדרום בלרוסי. (לייצוג שפת קייב-פולסיה שלהלן אביא דוגמאות מאוקראינית).

תהליך שני של רה-לקסיפיקציה התרחש כאשר דוברי קייב-פולסית אימצו אוצר מלים ביידיש (ובגרמנית עילית חדשה), בעודם ממשיכים להשתמש בדקדוק הילידי שלהם. בהינתן קווי דמיון קרובים בין הסורבית העתיקה לדקדוק הקייב-פולסי, שפות המוצא של דוברי היידיש, ניתן היה לצפות לשינויים רדיקליים מועטים ביידיש כתולדת התהליך השני של הרה-לקסיפיקציה.

אני משער שהיהודים הראשונים אשר באו לארצות הסורביות היו מהגרים מן הבלקנים שהתלוו, כפי הנראה, אל הסרבים, בהגירתם צפונה לארצות הגרמאניות, במאה השביעית והשמינית (הסורבים של גרמניה הם בחלקם הגדול צאצאי אותם מהגרים סרבים, וגם שמם חושף את הקשר ההיסטורי הזה). אחדים מן המהגרים הבלקנים האלה דיברו, קרוב לוודאי, לשון סלאבית דרומית (וקסלר, 1992). מכאן, ייתכן שהמקורות של דגמי שית מסוימים ביידיש, שניתן תיאורטית לייחסם לקייב-פולסית (סלאבית מזרחית) או לסורבית העילית (סלאבית מערבית), מתייחסים, בסופו של דבר, לסלאבית הדרומית של הסורבים.

מדוע עברו "היהודים החדשים", שדיברו סלאבית, שני תהליכים של רה-לקסיפיקציה, במה שנקרא היום גרמניה ואוקראינה? ההסבר המשכנע ביותר הוא, שהעימות בין הגרמנים לסלאבים גרם להתנוונת כללית של התרבות, הדת והלשון הסורבית, או להכחדתה, בבדודו את הסלאבים שהפכו

ליהודים ("היהודים החדשים"), מן החלק הארי של סלאבים, שהפכו לגרמנים-נוצרים. החלפת אוצר המלים [הרה-לקסיפיקציה], יותר משהיתה מעבר מוחלט לגרמנית, הציעה אמצעי מועיל להימנע מהתנצרות, שהיתה גורם מהותי בתהליך הגרמניזציה, יחד עם המשך השמירה על הפרופיל האתנו-דתי החדש. השאיפה לזהות חדשה מהווה תנאי מוקדם לרה-לקסיפיקציה. היהדות מסוגלת היתה למשוך אליה סורבים פאגאנים, הן מפני שלא נדרשו מהם הסכמות פוליטיות כלשהן (כשונה מן הנצרות, שתבעה היענות להגמוניה הפוליטית, התרבותית והלשונית הגרמנית), והן משום שהתרבות היהודית, או הדת היהודית כמו שהכירו, זימנה לסורבים רבים שעת כושר להימלט ממעמד העבדות שכפו עליהם סוחרי עבדים גרמנים וויקינגים. סוחרי העבדים היהודים שיחררו עבדים שהתגירו, לאחר שהם עצמם רכשו אותם, ולפיכך עודדו עבדים רבים להתגיר כדי להשתחרר. גם האפשרות לקחת חלק בסחר הבין-לאומי, שהיתה נתונה לזמן-מה בשליטה מונופולית של יהודים שהיתה להם גישה, הן לשטחי הנוצרים והן לשטחי המוסלמים, היוותה כוח מושך לסלאבים גרמנים (לדוגמה, רגנסבורג היתה במאה העשירית מרכז של סחר בין-לאומי, עם נוכחות יהודית וסלאבית משמעותית). במזרח אירופה, היהדות הפכה פופולרית כבר מתחילה, בשל השאיפה של המעמד השליט של הכוזרים דוברי השפות הטורקיות לשמור על נייטרליות כנגד הנוצרים הביזנטים, הח'ליפות הערבית הבגדאדית, וההשפעות התרבותיות שהפיצו סוחרי יהודים נודדים. ההשערה השכיחה היא שמספרם של המהגרים היהודים האשכנזים, שהגיעו ממזרח אירופה אל הארצות הגרמנו-סלאביות, עלה באופן ניכר מאוד על זה של היהודים הילידים דוברי הסלאבית המזרחית. ואולם, הימצאותה המוכחת של היידיש מצביעה על רוב של דוברי סלאבית. לפיכך, היו אלה הלא-יהודים במקורם, ולא אוכלוסיית המייסדים היהודים-ארצישראלים הקטנה, שמילאו תפקידי מפתח בזירת ההיווצרות האתנית (ethnogenesis) ה"אשכנזית", וחוללו את שני תהליכי הרה-לקסיפיקציה (וקסלר, 1991, 2002a, 2002b). מחקרים גנטיים מן העת האחרונה תומכים אף הם במידה מסוימת במסקנות בלשוניות אלה (ראו: Behar et al., 2002; Thomas et al., 2003). על פיהם, הלוויים, כת יהודית המורשת מאבות לבנים, מתייחסת למקורות מרובים, ואילו הכוהנים, כת אחרת, מתייחסת לשושלת ממוצא מזרח-תיכוני משותף. 92 אחוזים של היהודים האשכנזים מגלים יחסי קרבה לסלאבים, ובמיוחד לסורבים.

מי שמכונים יהודים אשכנזים – יהודים שהיגרו למזרח אירופה מגרמניה או הגיעו לגרמניה מדרום אירופה – ביצעו במהלך אחת-עשרה המאות האחרונות, מאז הגיעו לאירופה המרכזית והמזרחית, לא פחות משישה

תהליכים של רה-לקסיפיקציה: חמישה תהליכים של רה-לקסיפיקציה של לשון סלאבית (א-ד) ותהליך אחד של רה-לקסיפיקציה של העברית (השמית) העתיקה (ה); (בתיאור הבא, הסימן – מייצג את "המילון הוחלף ל..."): (א) סורבית – גרמנית ביניים עילית, לקסיקון עברי = יידיש סלאבית I (המאות התשיעית עד השתיים-עשרה). (ב) יידיש – יצירת מלים עבריות על-ידי דוברי יידיש ועברית עתיקה = עברית אשכנזית כתובה (המאות השתיים-עשרה עד התשע-עשרה, אם לא קודם לכן); לשון סלאבית עם לקסיקון עברי דומיננטי. (ג) יידיש – עברית עתיקה (כמו ב [ב]), אך ללא מרבית המלים העבריות [הברואידיזמים- פסאודו מלים עבריות] ביידיש = עברית מודרנית כתובה/מדוברת (שלהי המאה התשע-עשרה) לשון סלאבית עם לקסיקון עברי דומיננטי. (ד) קייב-פולסית – יידיש, גרמנית ביניים עילית, מילון עברי = יידיש סלאבית II (עד המאה החמש-עשרה).² (ה) עברית עתיקה – לקסיקון של גרמנית ביניים עילית = תרגומים מילוליים של התנ"ך ליידיש (המאות הארבע-עשרה עד השמונה-עשרה), דיאלקטים בלתי רגילים של עברית שמית עתיקה עם לקסיקון גרמני דומיננטי.

ישנם שני מבחני איבחון עיקריים לזיהוי החלפת מילון (רה-לקסיפיקציה)

בשפה:

1. יידיש היא שפה המבוססת על שינוי מילוני, מפני שהקדוק והפונולוגיה שלה שאובים בעיקר ממקור יחיד, סלאבי, בעוד שלחלק העיקרי של המילון יש מקור אחר (75% בערך לקוחים ממקור של הגרמנית העילית). שאר המילון מתפלג באופן לא מדויק בין פסאודו-מלים עבריות [הברואידיזמים] ומלים סלאביות [סלאביזמים], שהם היסודות הילידיים היחידים בשפה. ניתן לתמוך בטענות אלו באמצעות מחקרים על ספרות יידיש שמעומתת עם גרמנית וסלאבית (לדוגמה, Wolf, 1962; Löttsch, 1990, 1996; Geller 1999, 2001). לרוע המזל, לעתים קרובות קשה להעריך את העובדות האלו משום ש(א) דיאלקטים רבים של יידיש בת זמננו עברו גרמניזציה בשתי המאות האחרונות (במיוחד באזורים שבהם דוברי יידיש היו רהוטים גם בגרמנית, כמו בקורלנד הלטבית ובבוקובינה האוקראינית). ו(ב) רוב הטקסטים ביידיש שמלפני תחילת המאה התשע-עשרה נכתבו בגרמנית מיוהדת, אפילו בידי דוברי יידיש סלאבית.

2. לפי הגישה המסורתית יידיש היא שפה גרמאנית, שהחל מן המאה השלוש-עשרה החלה לעבור תהליך של סלאביזציה עמוקה ביחד עם ההגירות

2 לאלה אפשר להוסיף גם את התהליך הבא: יידיש – מילון לטינואידי = אספרנטו (שלהי המאה ה-19), לשון סלאבית עם לקסיקון לטיני (יידיש היתה שפת האם של מייסד האספרנטו, אליעזר לודוויק זמנהוף).

היהודיות מזרחה. דברי מנסים להפריך את הגישה הבלתי מבוססת הזאת. שפה תוגדר כמבוססת מילון מוחלף [רה-לקסיפיקציה] אם בשעה שמשווים את המילונים ואת מבני הגזירה של שפות התשתית [סובסטרטים] והעילית [סופרסטרטים] המקובלים, אפשר לחזות בדיוק רב (למשל, להניח בדיעבד) אילו יסודות לשוניים עיליים יותאמו לדקדוק התשתיתי. נוכל לחזות במדויק אילו רכיבים גרמניים עשויים היו להיקלט ביידיש, והיכן במילון תצטרך היידיש להשתמש במלים עבריות [הבראיזמים], להמציא פסאודו-מלים עבריות [הברואידיזמים] (לעתים תכופות הרבה יותר מאשר בכל שפה לא-יהודית אחרת שאומצה והותאמה בידי יהודים), ולשַׁמֵּר מלים סלאביות שלא הוחלפו. שום מודל אחר של מוצא היידיש לא יוכל להציע חיזויים כאלה על מבנה היסוד של השפה.

ואולם, המבחן השני חשוב במיוחד מפני שהוא מוכיח כי לא יכול להיות שהמגע עם השפות הסלאביות במשך המאות השביעית והשמינית איפשר, לכאורה, את אובדן המרכיב הגרמני (עלינו לזכור כי למעשה היידיש מעולם לא נותקה מן הגרמנית במזרח ובמרכז אירופה), או גרם לסלאביזציה קיצונית. טענת ה"סלאביזציה" של היידיש הגרמנית לעולם לא היתה יכולה להסביר את הפנייה הרחבה למלים עבריות. ההתעסקות בשפות הסלאביות היתה מתמצית בכך שהיידיש היתה רוכשת באופן בלתי צפוי ואקראי לגמרי מילון סלאבי. אין זה כך במקרה שלנו. בנוסף יש לציין כי ה"הטבעה" הסלאבית ביידיש – שונה (כמותית ואיכותית), מזו של השפות האחרות שבאו במגע עם השפות הסלאביות במשך שבע עד שמונה מאות, ואשר לא עברו תהליך של רה-לקסיפיקציה (כמו גרמנית קולוניאלית, גרמנית שהיתה נהוגה בצ'כיה, או ברומניה, ובכלל, גרמנית שדוברת בארצות מזרח אירופה [ראו לדוגמה אצל Weinreich, 1958]). דוגמה אחרת לשפה שלא עברה רה-לקסיפיקציה היא הקראית' שפה טורקית שנכחדה, והיתה קרובה לשפה הטטרית בבלרוס, אוקראינה ופולין (ראו אצל וקסלר, 1983).

אילו השפות הסלאביות ברכישת הגרמנית הביאו לידי חסימה של חלק ניכר מאוצר המלים הגרמני הבסיסי; החסימה היא כזאת, שהקורפוס הגרמני השלם של היידיש קטן במידה ניכרת לעומת הקורפוס הילידי של כל דיאלקט גרמני אחר (לדוגמה, ליידיש אין כמעט מלים נרדפות ששתיים מהן ממוצא גרמני) החסימה היא כדלקמן:

(i) חילופים מוֹרְפּוֹנְמִיים ומורפולוגיית-גזירה בגרמנית – חסומים ביידיש. דוגמה: בגרמנית, למשל, כשמוספים לשם תואר את הסיומת *-er* ('יותר') נוצר לעתים קרובות שינוי בתנועת השורש: *stark* [חזק] הופך

ל-*stärker* [חזק יותר]. ה-*a* בשורש הופך, אחרי התוספת, ל-*ä* (אנחנו קוראים ליחס הזה אַבְּלֹאוּט – Ablaut). בידיש אין שינוי מורפופונמי דומה, אלא אם השמות נהנים מתקבולות בשפות סלאביות. הדוגמאות הבוודות של יחסי אבלאוט (Ablaut) בגרמנית שהתקבלו בידיש תואמות ללא יוצא מהכלל צמדי מלים סלאביות. לדוגמה: *Schweiss / schwitzen* זיעה/להזיע בגרמנית < בידיש *švejs / švicn*, כיוון שגם ל-*pót / poćić so* בסורבית עילית יש שורש משותף עם חילופים. כלומר, השימוש בשורש משותף לפועל ולשם עצם, כמו במקרה של 'זיעה' ו'להזיע', יכול להתבצע במעבר מסורבית לידיש, רק משום שגם בגרמנית וגם בסורבית (או בשפות סלאביות אחרות) יש שורש משותף המאפשר חילופים (אלטרנציה), כמו בשורש 'להזיע'. כאשר אין שורש משותף, אין חילוף כזה.

(ii) שורשים גרמניים נחסמים בידיש אם מקבילות תרגום בשפות הסלאביות אינן חופפות בהרחבה מבחינה סמנטית. כאן הדוגמאות הן של מקרים הפוכים. הבה ניגש אל הקרבה בין השם *Ahne* ('אב קדום') ובין השם *Enkel* ('נכד'). כפי הנראה, לפני אלף שנים העריכו דוברי הגרמנית את הזיקות הגנטיות בין שתי המלים. מן הדוגמאות הללו נטלה הידיש רק את *enkl* (נכד). (iii) הידיש נוטה לבחור מלים נרדפות גרמניות בהתאמה לרשימה המילונית הסלאבית. קרוב לוודאי שכל דוברי הגרמנית כיום מזהים את הקירבה בין *schwemmen*, 'להיסחף', לבין *schwimmen*, 'לשחות'. הידיש לקחה לעצמה רק את משמעות המלה 'לשחות' (*švimen*). הבחירה הזאת תואמת הפרדה בין משמעויות המתקיימת בסורבית עתיקה.

חסימה חלקית עלולה להתפתח גם כיוון שפרדיגמת הגרימה [causative paradigm] נעשתה בלתי פרודוקטיבית באחת או בשתיים מלשונות התשתית [סובסטרטה] הסלאביות, באופן כזה שהדוברים לא חשו בקשר שבין שני הפעלים. כמן כן ייתכן שהידיש החליפה במקורה את המלה *schwemmen* הגרמנית, אך איבדה את המונח המאוחר יותר (לטובת [*lozn*] *švimen* שמוכנו המילולי הוא 'הבה נשחה' < 'לתת לשחות'), מאחר שהאוקראינית, לשון התשתית בשלב השני של הרה-לקסיפיקציה, יכולה למזג את שני השורשים (ראו *plavaty, vyplyvaty / 'לצוף'* *plavaty, plyvty, pereplyvaty* 'לשחות'). סיבת חסימתה של המלה הגרמנית *Ahne* היא זו שלמערכת השפות הסלאביות יש שורשים שונים לשני המושגים, ראו, למשל, *prjedownik, wótc / wnu(è)k*, בסורבית עילית; כלומר, שום סלאבי לא יוכל לבטא את התפישות שמוצאות ביטוי ב'אב קדמון' וב'נכד' באמצעות שורש משותף.

רמז עיקרי לרגישותם של מחליפי המילונים לתהליכי הגזירה של הגרמנית נובע מן ההסתמכות על מלים עבריות. לדוגמה, בגרמנית המלים

widerspenstig 'עקשן' ו־*Gespensst* 'רוח רפאים' קשורות באורח היסטורי ל־*Gespinst* 'מטווה' ו־*spinnen* 'לטוות'. היידיש קלטה רק את שתי האחרונות, *gešpin(s)* 'מטווה' ו־*špinen (zix)* 'לטוות'. העובדה שביידיש, המלים *widerspenstig* ו־*Gespensst* מובעות, לעתים קרובות, באמצעות מלים עבריות. מכשפה, *maxšejfe*, יכולה להדגים את המהלך הזה. ככלל, חלק מהמלים החדשות נלקח מהגרמנית וחלק תורגם לעברית, או לאחת השפות הסלאביות, משום שלא היה בשדה הסמנטי של הסלאבית קבוצות שונות של שורשים. מחליפי המילונים היהודים הסורבים אכן היו מודעים לזיקות ההיסטוריות בלקסיקון הגרמני. הם נמנעו מהחלפת מלים מלאה [רה־לקסיפיקציה] לגרמנית, מאחר שהסורבים השתמשו בשורשים שאינם קרובים כדי לציין את המשמעויות של המונחים (שהבאתי למעלה) בגרמנית. עניין זה חייב פנייה למלים עבריות.

(iv) שורשים בגרמנית, המתאימים לשורשים בעלי צורה ומשמעות דומות בסלאבית (המלים הנדונות עשויות להיות או לא להיות מקורבות) נחסמו בדרך כלל ביידיש, מאחר שהם נתפשו, ככל הנראה, כמלים סלאביות [סלאביניזמים]. קשה לקבוע את רמת הדמיון בצורה ובמשמעות שנדרשה כדי לחסום מלים גרמניות כגון אלו. במהלך שני תהליכי הרה־לקסיפיקציה ניתן היה להחליף מלים גרמניות חסומות בארבע דרכים: באמצעות (א) מלים גרמניות מקובלות (Baum הופך ל־*bojm*); (ב) מלים בעברית (הכנסה, הופכת ביידיש ל־*haxnose*) (ג) בהעדר מונחים בעברית יוצרת היידיש מלים עבריות חדשות או מעניקה משמעויות חדשות למלים עבריות קיימות (המכונות "הברואידיזמים") [משמעות' היתה ביידיש *mašmoes* במובן של 'כנראה']; (ד) באמצעות המשך השימוש במלים סלאביות יסודיות (ולעתים באמצעות יצירת מלים סלאביות מלאכותיות). לדוגמה, במקום המלה הגרמנית החסומה *abtrünnig* 'לא נאמן', משתמשת היידיש במלה גרמנית אחרת, בעלת משמעויות חדשניות, כגון, *felèer* 'בוגד' [גם משומד], *felèn* 'לבגוד' < מגרמנית *falsch* 'שקר', *Fälscher* 'זייפן', *fälschen* 'לזייף' (וכן < גם ביידיש *felšn, falš*). כך, תפוצת השורשים הגרמניים ומשמעויותיהם ביידיש שונה תכופות בצורה ניכרת מזו של המקורות המדויקים של המלים הגרמניות. המלה הגרמנית *Witwe(r)* 'אלמנה/אלמן' צפויה לחסימה ביידיש בשל הימצאותה של המלה המקורבת הסורבית עילית *wudowa* 'אלמנה' ו־*wudowc* – 'אלמן'. כך ביידיש יש *almone* הבאה מ'אלמנה' בעברית, והיא מעניקה את המשמעות החדשה למלה העברית אלמן (איש בודד בעברית התנ"כית). אין כמעט צורך לציין שמלים מקראיות (בעברית שמית) מופיעות בעברית החדשה מתוך התכחות

של דוברי העברית ומוריה לתיווך שעברו שתי הלשונות באמצעות הסלאבית, היידיש והגרמנית.
ניסיון הרה-לקסיפיקציה של היידיש מתאפיין בשלוש-עשרה תכונות מובהקות הראויות לציון:

1. בגלל החסימה המחמירה של הגרמנית, המקור העיקרי להחלפת אוצר המלים, נזקקת היידיש לפנייה אל אוצר מלים שני ומשני – העברית. אין עוד שפה יהודית בעלת אוסף כה גדול של מלים עבריות, שנוצרו מחדש כמו היידיש. הטענה המועלית תכופות על כך שישודות עבריים היו זמינים לדוברי כל השפות היהודיות, עוד לפני ההגירה לארצות הדוברות גרמנית, היא מגוחכת: אין שום הוכחה לשימוש בעברית כשפה ליטורגית או ספרותית באירופה עד שלהי המאה העשירית (תחילה בממלכה הכוזרית ובדרום איטליה).³

2. נוכל לחשוך ביידיש כי היא מבוססת על רה-לקסיפיקציה, היות שתחומים סמנטיים כגון דת ותרבות יהודית נוטים לקבל ביטוי באמצעות יסודות סלאביים. מונחים צמודי-תרבות אלה נשמרים קרוב לוודאי מלשון התשתית, הודות להעדרם של תחליפים על-שכבתיים [סופרסטרטים] הולמים. בניגוד לדעה הרווחת, מונחים יסודיים רבים, המזוהים עם היבטים של הדת היהודית, מובעים במלים סלאביות ולא בהשאלות מן העברית ומן הארמית-היהודית, שהן השפות הליטורגיות התאומות של היהודים. ראו למשל ביידיש *trejbern* – לנקר, 'לנקות את הטומאה מן הבשר כדי להכשירו', מסורבית עילית – *trjebić*, או מאוקראינית – *terebyty* 'לנקות שדה'. במהופך, מלים עבריות נעדרות באופן בולט מן השדות הסמנטיים של הדת והתרבות. בשדה הסמנטי כמעט אין מלים עבריות מקוריות דווקא למנהגים. ניתן שלוש דוגמאות: *horcajt* (יום זיכרון), *ojfruf* (קריאה-לעלות, העלייה לתורה של החתן לפני החתונה), וגם המלה הפופולארית צ'ולנט *čolnt*, באות מהשורש הלטיני חם (והמלה התלמודית 'חמין', שהעברית החדשה העניקה למאכל היהודי, משמעותה בתלמוד מים חמים). ובקצרה, השאלה המכרעת כאן היא: מדוע אין המלים הללו לקוחות מהעברית, שלכאורה היא המקור הליטורגי לדוברי היידיש ה"מקוריים"?

3 עד סוף המאה העשירית אין באירופה טקסטים מקוריים כתובים "עברית", וגם מה שנמצא בדרום איטליה ונכתב במאה העשירית מדויק יותר לכנותו איטלקית בעלת לקסיקון עברי (הדקדוק והפונולוגיה הם איטלקיים).

3. איבר במשפחת השפה עשוי להיות מבוסס על החלפת אוצר המלים אם יש לו אוצר מלים מורש קטן הרבה יותר משיש לאיברים המקובלים האחרים. ליידיש יש מרכיב גרמני מצומצם (והיא דלה במיוחד במלים נרדפות ממקור גרמני), בהשוואה לכל דיאלקט גרמני בודד. כלומר בדיאלקט של בוואריה, או בדיאלקט גרמני קולוניאלי (הונגרי), או לטביה, יש הרבה יותר מלים גרמניות משיש ביידיש.

4. לשון עשויה להיות מבוססת על החלפת אוצר המלים, אם היא חסרה את רוב מורפולוגיית הגזירה הילידית ואת המשתנים האלומורפים [שהם בני חילוף צורני], המצויים בשפות הקרובות לכאורה. לדוגמה, אוצר המלים הגרמני של היידיש מגלה מעט מאוד תהליכי גזירה גרמניים פרודוקטיביים. לדוגמה, בגרמנית *stark/stärker/stärker* 'חזק/יותר חזק/הכי חזק' בהשוואה ל-*stark/štarker/štarker* ביידיש. לעתים קרובות בוחרת היידיש דווקא באיבר הכי פחות מורכב מבחינה מורפולוגית, או הלא-מסומן בפרדיגמה הגרמנית. לדוגמה, בגרמנית *Gebirge ~Berg* 'הר' = ל-*hora* בסורבית עילית, ללא חילופים מורפופונמיים. כך, היידיש מקבלת רק את הצורה הפשוטה *barg* – 'הר'. ובכן, היא אינה מקבלת תחילית (prefix), משום שזה מסוכך מדי.

5. שפה עשויה להיות מבוססת על החלפת אוצר מלים אם יש הוכחה ל"עדכון" או ל"מודרניזציה" של צורת השאילות הישנות יותר של מקור אחד בהתאם לשינויים בצליל בשפה התורמת. עובדה זו מצביעה על דו-לשוניות נפוצה המלווה לעתים קרובות את הרה-לקסיפיקציה (המחזורית). לדוגמה, כמעט כל המלים הגרמניות, שלגביהן ידוע היה כי הן קיימות ביידיש מאז תקופות הרה-לקסיפיקציה, מופיעות ביידיש בתזמנו דווקא בצורה מודרנית ולא בגרמנית ביניים עילית. דוברי היידיש המאוחרים יותר היו רב-לשוניים ומודעים להבדלים בין גרמנית לשפות הסלאביות, והיו בטוחים כי היידיש היא שפה גרמאנית, ולפיכך ביקשו לחקות את הסטנדרט בן זמנם. כך אירע גם ברומנית שהחליפה את מילונה מסלאבית ללטינית. המלים הסלאביות שנשארו ברומנית לובשות צורה מודרנית שונה מן הצורה שהיתה להם במאה העשירית. מודרניזציה של מלים גרמניות ביידיש הן סימן מובהק לרה-לקסיפיקציה. המלה הגרמנית העתיקה *majn* משמעה ביידיש 'שלי', ובגרמנית ימי-ביניים היא נהגתה כ-*min*. בגרמנית מודרנית היא נהגית *mein*.

6. שפה עשויה להיות מבוססת על רה-לקסיפיקציה אם רק המקור למחליפי המלים מתאפיין במקוריות סמנטית ומורפולוגית. המקוריות המרשימה של

הרכיבים הגרמניים (והעבריים) בידיש עומדת בניגוד חריף למשמעויות ולצורות החדשניות, המעטות יחסית, ברכיב הסלאבי שביידיש. עובדות אלו מצביעות על כך שהגרמנית והעברית היו לשונות העילית [סופרסטרטום] מן הזמנים האחרונים. המקוריות מאפיינת את כל היסודות ביידיש חוץ מהסלאבית, שהיא התשתית המקורית. הרבה דברים השתנו בגרמנית כדי להתאימם לסלאבית. *blühen* (לפרוח) הפך ל-*blien* (באותה משמעות), אבל אם למלה הגרמנית מוסיפים *ver*, המשמעות היא 'לנבול', ואילו תוספת הקידומת ביידיש *far*, משמעה פשוט 'לפרוח יותר'.

7. השתקפות יחידה במינה של לשון התשתית [סובסטרטום] הסורבית הם הפערים המילוניים המקבילים ביידיש ובסורבית. בעוד היידיש השתמשה במלים עבריות במקום המלים הגרמניות, נטתה הסורבית לשאול מלים מגרמנית. לתקבולת בין תפוצת המלים העבריות ביידיש לבין זו של המלים הגרמניות בסורבית אין מקבילה אפילו בפולבית [שפה מערב-סלאבית שדוברה עד תחילת המאה התשע-עשרה בסביבות האמבורג], בצ'כית ובפולנית, שנפתחו לרווחה לקבלת העשרה גרמנית. ראו לדוגמה ביידיש *recejex* 'רוצח', *hargenen* 'לרצוח' > עברית ~ בסורבית עילית *mordar* 'רוצח', *mordować* 'לרצוח' (מאז 1597) > בגרמנית *Mörder, morden* בהתאמה.

8. היידיש הופכת ללשון-רבים הרבה שמות עצם הבאים מגרמנית בעזרת 'ען' [en], תוך הפרה של כללים הנוהגים בגרמנית, אך לעיתים קרובות תוך חיקוי המספר ה"פסאודו-זוגי" האוקראיני/בלרוסי (כאשר שם עצם העוקב אחרי הספרות 2-3-4 מסתיים בסיומת רבים, אבל משאיר את ההטעמה של הגזע היחיד). לדוגמה, המלה האוקראינית *urožáj* 'קציר', ברבים *urožaji* בהשוואה ל-*dva vrožáji* 'שני קצירים' ~ ביידיש *šnit(n)* > בגרמנית ביניים עילית *snit(e)*. יש בכך כדי להצביע על כך שבעבר היתה ליידיש קטגוריה זוגית.⁴

9. היישום המגדרי של מרבית שמות העצם בעברית ובגרמנית, בדיאלקטים של היידיש, נוהג על-פי המגדר של מקבילות התרגום הסורבית עילית/קייב-פולסית, ולא על פי שמות העצם בעברית ובגרמנית. כמו כן, בהיותם מרכיב שני במערכות המרכיבות של שפה, שמות העצם משנים לעתים

4 פריחת הפונקציה הזוגית בעברית המודרנית איננה פיתוח של הפונקציה הזאת מן העברית השמית, אלא פונקציה של הזוגי ביידיש.

את המגדר על-פי מגדר מקבילות התרגום של הסורבית העילית או הקייב-פולסית; אין זה טיפוסי למערכות המרכיבות של הגרמנית. נראה שהחריגים מופיעים בשאלות שניתן להוכיח כי נרכשו לאחר הרה-לקסיפיקציה.

אם לגרמנית יש מקבילת תרגום יחידה לכמה מונחים בשפות הסלאביות עם יישומים מגדריים שונים, אזי הרה-לקסיפיקציה מחייבת בחירה באחד מן המגדרים הסלאביים היסודיים; רק לעתים נדירות יש לשם עצם ביידיש מגדרים של כל המקבילות הסלאביות. הבחירה במגדר סלאבי יסודי עשויה לשפוך אור על חדשנותו ומובנו של אוצר המלים הסלאבי התשתיתי [סובסטרטאלי] בתקופת הרה-לקסיפיקציה. לדוגמה, 'כרס' באוקראינית היא כיום *žyvit*; או *šlunok* בזכר, או *čerevo* – סתמי. הנקבה של המלה *bojx* ביידיש של ליטא – 'כרס', בטן' (~ זכר בדיאלקטים האחרים ~ בגרמנית *Bauch*), מצביעה על כך שמונח התשתית המקורי אשר קדם לרה-לקסיפיקציה היה קייב-פולסי (אוקראיני) *čerevo* סתמי (סתמי ונקבה בסלאבית < נקבה ביידיש).

10. בסופם של שני תהליכי הרה-לקסיפיקציה, היתה היידיש מסוגלת לשאול מכל מקורותיו של המרכיב העיקרי שלה (כמו גם ממקורות חדשים כגון פולנית ורוסית), בלי להתחשב בסלאבית התשתית. את השאלות שנעשו לאחר הרה-לקסיפיקציה אפשר לזהות לעתים באמצעות סימנים פורמליים/סמנטיים. לעתים קרובות אפשר להציג כרונוולוגיות יחסיות של רכישת יסודות עבריים ביידיש, מאחר שמרבית המלים העבריות המקוריות הן מטבעות לשון שיצירתן נבעה מרה-לקסיפיקציה. לדוגמה, המלה *mojre* ביידיש, 'פחד; סכנה' ממשיכה את המלה העברית העתיקה 'מורא', אך את המשמעות האחרת שלה, 'סכנה' יש לייחס למלה *strach* בסורבית עילית, אשר משמעותה 'פחד; סכנה', שנזקקו לה כדי להחליף את המלה הגרמנית הלא קבילה *Gefahr*, 'סכנה'. מלים עבריות מקבילות ביידיש, כגון *ejme*, 'אימה', ו-*paxed*, 'פחד', מובנן אינו 'סכנה', קרוב לוודאי מפני שנרכשו ברה-לקסיפיקציה השנייה בארצות קייב-פולסיה, או לאחר תקופת הרה-לקסיפיקציה. לכן הן לא הושפעו בידי ערכים מילוניים-סמנטיים של הסורבית העילית. למלה 'קיא' מספקת העברית העתיקה את 'קיא' בזכר (כדי להחליף את *Erbrechen* הגרמנית, שנחסמה משום שמקורה ב-*brechen* 'שבר', וה'קיא' הסלאבי אינו מתייחס ל'שבר'). ואולם היידיש מעדיפה להמציא מהשורש הזה מלה חדשה – *keje* בנקבה, כנראה כדי להתאימה למין הנקבה של המלה האוקראינית *bljuvota* 'קיא'. כמו כן אפשר גם להציב בזהירות את

שלב הרה-לקסיפיקציה, אשר במהלכו נרכשו, קרוב לוודאי, מלים גרמניות כגון *Anker* 'עוגן' > היא בידיש *anker*, בארצות הסורביות, מאחר ש־*kótwica* בסורבית עילית לא היתה בעייתית לפעולת הרה-לקסיפיקציה. מכל מקום, באזור קייב-פולסיה המלה הגרמנית *Anker* היתה עלולה להיחסם באמצעות המלה האוקראינית *jakir* מן המקור הסקנדינבי המקביל של המלה הגרמנית *Anker*. נוכל לעתים גם להניח הנחות יסוד ביחס לשאלה אם מלים גרמניות שהתקבלו בידיש בשלב הראשון של הרה-לקסיפיקציה ננטשו בשלב השני של הרה-לקסיפיקציה כדי להסתגל לדרישות הייחודיות של לשון התשתית הקייב-פולסית. למשל, *chować* 'הסתיר' בסורבית עילית היתה צריכה לעבור רה-לקסיפיקציה מוסמכת למלה הגרמנית *bergen* 'הסתיר; הציל' בשלב הרה-לקסיפיקציה הראשון. וחרף זאת, המונח האחרון חסר (כיום) בידיש, אולי משום שהקייב-פולסית (האוקראינית) מציעה מאותו מקור את המלה המקורבת *berehy* 'להגן, לשמור' (עם $g > h$ * בסלאבית העתיקה), ובכך היא מספקת סיבות לסילוק. מרבית חומר הפעלים בעברית מגיע לידיש כבינוני יחיד זכר בלתי מוטה, המצורף לפועל עזר גרמני מוטה. לדוגמה, בידיש *bojdek zajn* 'לבחון' (> 'בוחן' בעברית + *sein* 'להיות' בגרמנית). בהטיית פעלים זהה משתמשים בשפות אסלאמיות כדי למזג יסודות ערביים. לפיכך, כלל דקדוקי זה עשוי לנבוע מלשון התשתית הכוזרית (טורקית-אירנית) של היידיש באמצעות הסלאבית היהודית (שגם אצלה, בטקסטים הספורים אשר שרדו, נמצאת הטיית הפעלים הזאת), כלומר היא התקיימה כבר בשלב הרה-לקסיפיקציה השני.

11. לעתים קרובות היידיש מסייעת (א) בשחזור היבטים מן הפרה-היסטוריה הלשונית של הגרמנית והסלאבית, ו(ב) במיקום הכרונולוגיה היחסית של תפוצתן של מלים גרמניות בשפות הסלאביות. לדוגמה, *motwić* בסורבית העילית מוגבלת כיום לצירופים בעלי משמעויות שונות אך מקורבות כגון *wotmotwić* 'לענות', *zamotwity* 'לשאת באחריות'. נתוני היידיש (והסלאבית ההשוואתית) מצביעים על היותן בבואות חדשות יחסית של צירופים גרמניים אשר נוצרו מ-*Wort* 'מלה'. אם המלה *wotmotwić*, וכו' בסורבית העילית היתה בתקופת השלב הראשון של הרה-לקסיפיקציה, אזי לידיש לא היתה בעיה להחליפה למלים הגרמניות – *antworten* 'לענות' ו-*verantwortlich* 'אחראי' בהתאמה – עם סטרוקטורה של מרכיב זהה. היידיש משתמשת בראש ובראשונה במלים עבריות למושגים אלה, או ב-*entfer* 'לענות' (> בגרמנית *Antwort* עם עיוות פורמלי, בהשוואה ל-*vort* 'מלה', קרוב לוודאי משום שהשפות הסלאביות אינן מבטאות 'מלה' ו-'מענה' באמצעות שורשים

קרובים). זו הוכחה לכך שהסורבית העילית לא נהגה, ככל הנראה, בהתאם לפרקטיקה הגרמנית, בהשתמשה בשורש יחיד למושגים אלה בזמנה של הרה־לקסיפיקציה הראשונה.

12. על המודעות ליחסי קירבה גנטיים מעידה העובדה שמחליפי המלים של היידיש היו מסוגלים להחליף מובן ממלה גרמנית חסומה אחת למלה גרמנית קרובה אחרת שהתקבלה ביידיש. לדוגמה, המלים בגרמנית (1א) *dicht* – 'עבה, מוצק, צפוף, דחוס', *Dichte* 'דחיסות', *dichten* 'להדק, לחתום' אינן קשורות, למעשה, למערכת הצליל הדומה (2א) *dick* 'עבה, מנופח, גמלוני, כבד', *Dicke* 'עובי, גמלונות', *dicken* 'לעבות', *Dickicht* 'מעבה'. היידיש מקבלת (1א) *dixt* – במובנו החדש – 'דיקט' (בעקבות השימוש הסלאבי בשורש הגרמני הזה), *diklex* 'שמנמן', *gedixt* 'עבה, דחוס, קרוב, כבד', *gedixtkejt* 'עקביות, דחיסות', *gedixteniš* 'סֶבֶךְ' (> בגרמנית *Dickicht* [2א]) + (2א) *dik* 'עבה, שמן, מוצק'. אף כי מערכת (1א) אינה מקושרת מבחינה היסטורית למערכת (2א), נראה ששתי הפרדיגמות משולבות חלקית ביידיש הודות לשיקולים סלאביים ולדמיון בצליל ובמשמעות. מכאן, שמערכת (2א) הגרמנית קיימת ביידיש, אך לא בתפוצה דומה לזו שקיימת בגרמנית. במקום המלה הגרמנית (2א) *Dicke* 'עובי', אומרים ביידיש *grob* (2א) *grob* 'גס, מחוספס, חצוף, עבה'. בעוד הגרמנית משתמשת במערכת (2א) ליצירת 'סֶבֶךְ', בוחרת היידיש ב(1א). את התפוצה השונה ניתן לייחס ללשון התשתית של הסורבית העילית, בה מכסה שורש אחד את שתייהן: גרמנית (1א) ר־ (2א) = בסורבית עילית *husty* 'עבה', *hustosć hustota* 'דחיסות', *zhusćić* 'מתעבה' וכו'.

13. רה־לקסיפיקציה מסוגלת להתרחש ביותר מצורה אחת בו־זמנית. כלומר, דוברים עשויים להיות חלוקים בשאלת התאימות של המלים הגרמניות, או בהעדפתם מלים סלאביות, או חומרים מן העברית שלא הוחלפו. אחדות מן הבחירות האלו מסבירות את ההבדלים בדיאלקטים של היידיש בת זמננו. הנתונים הבלשניים, האתנוגרפיים והגנטיים הכשירו את הזירה ללא מעט שאלות מחקריות חדשות. להלן רק חמש:

(א) עלינו לאסוף ולערוך בדחיפות מילון השוואתי של הדקדוק ותורת ההגה של היידיש, עברית אשכנזית, עברית ישראלית מודרנית, גרמנית ושפות סלאביות רלבנטיות.

מרתק במיוחד לציין שלהמצאת פסאודו־מלים עבריות [הברואידיזמים] ביידיש, במהלך הרה־לקסיפיקציה, יש מקבילה בעברית האשכנזית, שנכתבה,

אך כמעט מעולם לא דוברת, בקרב דוברי היידיש (מקבילה שנכנתה מאותו שורש או משורש שונה של עברית עתיקה). הברואידיזמים אשכנזיים רבים שולבו בעברית הישראלית המודרנית. המלים העבריות [הבראיזמים] באשכנזית וביידיש כולן המצאות פוסט-תלמודיות, כלומר מונחים שהומצאו בידי דוברי עברית (שמית) לא-ילידים.

(הקיצורים שלהלן הם: א – אשכנזי, ע – עברית, עשע – עברית שמית עתיקה, י – יידיש. המונחים העבריים-אשכנזיים נכתבים בהגייה עברית ישראלית מודרנית לשם הפשטות):

י *maxn jontef* 'לחגוג' (> יום טוב 'חג') ~ עא *xagog* 'לחגוג'; י *mexak* 'מחסור, גירעון כמותי' (> *mexak* 'מחיקה') ~ עא *lakui* 'לקוי', אף על פי ש-עשע היתה עשויה לספק *xeser, maxsor, geraon* (חסר, מחסור, גירעון) 'מחסור'; י *nuclax* 'מוצלח' ~ עש *muclax*, יחד עם, *macliax, maclixan, maclexan, mevurax*. לעתים, היידיש משתמשת במונח סלאבי בעוד שהעברית האשכנזית משתמשת בהמצאה חדשה כגון, י *sloj* 'גרעין (של עץ)' (> אוקראינית) ~ עא *ma'arag*. תכופות, היידיש ממציאה מלה עברית [הבראיזם] החורגת במקצת מהמונח הקיים בעברית העתיקה: י *vlad* 'עובר' ~ עשע, עא *ševax* 'שבח' (ל') (מלים סלאביות בצורת $C^1C^2aC^3$ הן נפוצות, כאשר $C = \text{consonant}$ [עיצור]); י *avade* 'בוודאי, כמובן' ~ עשע *bevadaj* [בוודאי], ארמית *vadaj* [ודאי]. בנוסף, יש מקרים שבהם הן ליידיש והן לעברית האשכנזית יש תפוצה שונה של מלים עבריות שמיות עתיקות ומלים פסאודו-עבריות כלומר, הן היידיש והן העברית האשכנזית משתמשות ב-*bajšan* עשע, 'ביישן', אך ראו גם עא *anvetan* 'ענוותן'.

עובדות אלו מצביעות על כך שהיידיש, הכתובה והמדוברת, והעברית האשכנזית, הכתובה, נהגו ביחד לפני אלף שנה כשתי גרסאות של שפה משותפת. וזאת, באופן לא שונה בהרבה מן האופן שבו התייחסו דוברי סלאבית מזרחית, בני אותו זמן, לקשר שבין השפות המדוברות הליידיש שלהם ובין הסלאבית הכנסייתית הלא מדוברת של הכנסייה הסלאבית.

(ב) אנו זקוקים נואשות למילון של עברית אשכנזית (וכמו כן למילונים נפרדים של העברית שהומצאה בידי דוברים של שפות יהודיות אחרות). לאחר חצי מאה של פעילות, האקדמיה ללשון העברית לא הפיקה, למרבה ההפתעה, שום דבר בנושא זה.

(ג) לבסוף, הייתי מצפה לכך שדקדוק השוואתי מפורט של העברית השמית האמיתית (תנ"כית ומשנאית), והעברית הישראלית המודרנית הסלאבית יתמוך

אף הוא בהיפותיזת הרה-לקסיפיקציה שהתרחשה בראשיתה של העברית המודרנית.

(ד) ממחקרים בלשניים ולא בלשניים מתברר, במידה גדלה והולכת של ודאות, שהיהודים בני זמננו מתייחסים באופן שולי בלבד לשושלת פלסטינית עתיקה. אין לי ספק שמחקרים השוואתיים של (1) אתנוגרפיה ופולקלור "יהודיים" ולא-יהודיים ו-(2) מחקרים גנטיים של דוברי היידיש והשפות הקו-טריטוריאליות – גרמנית וסלאבית – יאששו את הדבר.

(ה) ברגע שמילון אטימולוגי של היידיש, המניע את בחירת הרכיב המילוני, יהיה זמין, והרה-לקסיפיקציה לא תהיה עוד בת-הכחשה, יוכלו תלמידי העברית הישראלית לפרוץ דרכים נעלמות במחקר ה"סלאביות" של ה"עברית" המודרנית.

מאנגלית חדוה יששכר

מקורות

- Behar, D. M., M. G. Thomas, K. Skorecki, M. F. Hammer, E. Bulygina, D. Rosengarten, A. L. Jones, K. Held, V. Moses, D. B. Goldstein, N. Bradman, M. E. Weale (2003). "Multiple origins of Ashkenazic Levites: Y chromosome evidence for both Near Eastern and European ancestries", *American Journal of Human Genetics* 73(4): 768-779.
- Geller, E. (1999). "Hidden Slavic structure in Modern Yiddish". In W. Röhl and S. Neuberg (eds.), *Jiddische Philologie. Festschrift für Erika Timm* (pp. 65-89), Tübingen.
- Geller, E. (2001). *Warschauer Jiddisch*. Tübingen.
- Horvath, J. and P. Wexler (1997). "Relexification: Prolegomena to a research program". In J. Horvath and P. Wexler (eds.), *Relexification in Creole and non-Creole Languages*. (With special reference to Modern Hebrew, Haitian Creole, Romani and Rumanian.) (pp. 11-71), Wiesbaden.
- Löttsch, R. (1990). *Jiddisches Wörterbuch*. Leipzig.
- Löttsch, R. (1996). "Interferenzbedingte grammatische Konvergenzen und Divergenzen zwischen Sorbisch und Jiddisch", *Sprachtypologie und Universalienforschungen* 49 (1): 50-59.
- Thomas, M. G., M. E. Weale, A. L. Jones, M. Richards, A. Smith, N. Redhead, A. Torroni, R. Scozzari, F. Gratrix, A. Tarekgen, J. F.

- Wilson, C. Capelli, N. Bradman, D. B. Goldstein (2002). "Founding Mothers of Jewish Communities: Geographically Separated Jewish Groups were Independently Founded by Very Few Female Ancestors", *American Journal of Human Genetics* 70: 1411-1420.
- Weinreich, U. (1958). "Yiddish and Colonial German in Eastern Europe: The Differential Impact of Slavic", *American Contributions to the International Congress of Slavists* 4: 369-421, The Hague.
- Wexler, P. (1983). "Is Karaite a Jewish Language?" *Mediterranean Language Review* 1: 27-54.
- Wexler, P. (1991). "Yiddish – the Fifteenth Slavic Language", *International Journal of the Sociology of Language* 91: 1-150, 215-225.
- Wexler, P. (1992). The Balkan Substratum of Yiddish – A Reassessment of the Unique Romance and Greek Components. Wiesbaden.
- Wexler, P. (1996). The non-Jewish Origins of the Sephardic Jews. Albany, NY.
- Wexler, P. (2002a). "A German-Slavic Bilingual Unknowingly Knows Yiddish and Modern Hebrew quite Well: Why and what?", *Welt der Slaven* 47(1): 57-84.
- Wexler, P. (2002b). Two-tiered Relexification in Yiddish (The Jews, Sorbs, Khazars and the Kiev-Polessian Dialect). Berlin-New York.
- Wexler, P. (2006). Jewish and non-Jewish Creators of "Jewish" Languages. (With special attention to Judaized Arabic, Chinese, German, Greek, Persian, Portuguese, Slavic [Modern Hebrew/Yiddish], Spanish and Karaite and Semitic Hebrew/Ladino). Wiesbaden.
- Wexler, P. [manuscript] *An Etymological Dictionary of the Yiddish Language*. (Motivating Component Choice in Relexified Old Sorbian and Kiev-Polessian).
- Wolf, S. A. (1962). Jiddisches Wörterbuch. Wortschatz des deutschen Grundbestandes der jiddischen (jüdischdeutschen) Sprache mit Leseproben. Mannheim.